

TOPORIŠIČEV VSTOP V FRAZELOGIJO

Erika Kržišnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.7:929Toporišič J.

Objava članka s frazeološko tematiko v *Jeziku in slovstvu* 1973/1974 je precej nenaden vstop Jožeta Toporišiča v frazeologijo, tudi zato, ker se zdi njegovo besedilo na prvi pogled neke vrste povzetek knjige Šanskega o ruski frazeologiji iz leta 1963. V prispevku ugotovljamo, da je ta nenadnost samo navidezna, saj se je Toporišič s frazeološkim gradivom srečeval na dva načina: kot lektor slovenščine kot tujega jezika (1954–1965) in pri pripravi doktorske disertacije o prozi F. S. Finžgarja. Natančno branje članka razkrije, da Toporišič v marsičem ni sledil Šanskemu.

slovenska frazeologija, stalna besedna zveza, rečenica, reklo, minimalna frazeološka enota

The publication of an article with a phraseological theme in *Jezik in slovstvo* 1973/1974 was quite an unexpected excursion by Jože Toporišič into phraseology, partly because, at first sight, the text seems like a summary of Shansky's book on Russian phraseology from 1963. In this contribution, it is shown that this unexpectedness is only apparent, since Toporišič had already encountered phraseological material in two ways: as a teacher of Slovene as a foreign language (1954–1965) and in preparing his doctoral thesis on the prose of F. S. Finžgar. Close reading of his article shows that in many regards Toporišič did not follow Shansky.

Slovene phraseology, fixed expression, phrase, saying, minimal phraseological unit

1

Toporišičeva objava članka K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije v *Jeziku in slovstvu* 1973/1974 se – razen morda kateremu od študentov, ki so pri njem poslušali predavanja v študijskih letih 1971/1972 in 1972/1973¹ – zdi precej nenaden vstop tega jezikoslovca (in z njim slovenskega jezikoslovja sploh) v moderno frazeološko vedo. Ne nazadnje tudi zato, ker se teoretično gledano to besedilo zdi na prvi pogled neke vrste »povzetek« knjige N. M. Šanskega *Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*, ki je deset let pred tem (1963) izšla v Moskvi, pri čemer ni zanemarljivo dejstvo, da je bil Toporišič po študiju tudi rusist. A ta nenadnost je samo navidezna. Dejstvo namreč je, da je bil Toporišič na frazeološko gradivo posebej pozoren že v svoji – sicer literarnozgodovinski – disertaciji, ki jo je leta 1964 objavil kot monografijo *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja*. Zanima nas torej, koliko se je Toporišič

¹ Da je tema dvema letnikoma predaval o frazeologiji, piše podčrtno na prvi strani tega članka. Tu omenja tudi 7 predavanj o frazeologiji v okviru Jezikovnih pogovorov na radiu.

v 60. in v začetku 70. let s frazeologijo ukvarjal kot z jezikovnim gradivom in jezikoslovno vedo.

2 Frazeologija kot jezikovno gradivo

V 50. in 60. letih so frazeološka jezikovna sredstva Toporišičevo pozornost pritegnila kot svojevrstna jezikovna posebnost v praktičnem sporazumevanju in v umetnostnem besedilu.

2.1 Učbeniki

Toporišič je v 60. letih pripravljajl učbenike za slovenščino kot materni jezik in slovenščino kot tuji jezik. Verjetno ni preveč presenetljivo, da v učbenikih *Slovenski knjižni jezik 1–4*, ki so izšli v tem času (1965, 1966, 1967 in 1970)² in so bili namenjeni slovenskim gimnazijcem, frazeologija ni omenjena, prav tako ni nepričakovano, da je je v učbenikih slovenščine za tuje razmeroma veliko.

Kot učitelj (lektor) slovenščine kot tujega jezika, še zlasti ker je imel za študente rojene govorce hrvaškega jezika, ki je slovenščini hkrati sorodni in bližnji jezik, je moral opozarjati na posebne razločevalnosti na vseh jezikovnih ravlinah, tudi take, ki bi bile pri poučevanju rojenih govorcev kakega drugega jezika zaradi preobilice drugih različnosti izpuščene. Eno od bolj izpostavljenih področij je gotovo oblikovno-pomenska povezovalnost (kolokabilnost) na ravni besednih enot. To potrjuje njegov učbenik slovenščine za angleško govoreče *Zakaj ne po slovensko* iz leta 1969 z gradivom in dodatno še z izbrano metodo, navedeno v podnaslovu *Slovene by direct method*. T. i. direktna metoda pri poučevanju jezika kot tujega jezika je bila v 60. letih 20. stol. še precej pogosta. Imenovala se je tudi »naravna«, ker je izhajala iz teorije, po kateri je učenje »intuitivni« proces, za katerega so človeška bitja naravno sposobna, če so le dani vsi pogoji (tj. sogovorec, tema in želja, razumeti in biti razumljen), kar pomeni, da je slovnična poglavja načeloma izključevala iz spoznavanja tujega jezika (Kržišnik 2000: 8). Seveda Toporišič ni mogel biti pristaš tako izključevalne metode in tudi metoda sama v učbeniku v resnici ni izpeljana,³ kljub temu pa je opazno, da posebej opozarja na posebnosti v povezovanju besed, tako na ravni besedne zveze kot še večjih enot. V okviru razdelka Vocabulary ima v vsaki lekciji poleg novih besed,

² V drugi generaciji srednješolskih učbenikov *Slovenski jezik in sporočanje 2* so pod naslovom Frazeologija (Toporišič 1996: 85–88) omenjena le osnovna dejstva: kaj frazeologija je, terminologija, delitev po obliki in delitev na frazemske vrste; pri Vajah pa je poleg tega opozorjeno še na njihovo ekspresivno funkcijo. Vsekakor Toporišič ostaja trdno v okvirih svojega vstopnega članka iz 70. let. – Zelo podobno sliko dobimo tudi, če primerjamo Toporišičeve tri izdaje *Slovenske slovnice*: v prvi iz leta 1976 (in v tem delu enaki drugi iz leta 1984) sicer obstaja termin *fraza*, vendar kot besednozveznoskladenjski pojem, *frazeološki* iz Stvarnega kazala pa se nanaša na omembo frazeološkega zaimka (str. 467), medtem ko druga referenca za stran 361 nima nobene zveze s frazeologijo. Zadnja *Slovenska slovnica* (2000) ima frazeologijo pod naslovom Stalne besedne zveze – besedilo pa je po frazeološkem gradivu in teoretičnem razpravljanju enako besedilu v učbeniku iz 1996.

³ To dokazuje dejstvo, da je v 2. izdaji istega učbenika leta 1992 podnaslov spremenil v *Slovene by synthetic method*, enako tudi v italijanski različici iz leta 1982, *Lo sloveno con il metodo sintetico*. V svoji *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 106–107) termina *direktna metoda* ni upošteval, je pa pod geslom *metoda* kot »način[om] obravnavanja jezikovnih dejstev« pod b) na kratko omenil »sestavljaj[n]o [sintetič[n]o] metod[o]«, toda tudi tega ne posebej v zvezi z metodo jezikovnega pouka.

razvrščenih po besednovrstnem kriteriju, še dodatno skupino neke vrste slovarskih gesel v rubriki Phrase(s) in/ali Word group(s) – tako do 20. lekcije, od 21. dalje Phrases – Besedne zveze in od 34. samo še Besedne zveze. Pod tem naslovom je mogoče najti zelo različne zveze. Nekatere so v slovenščini in angleščini preprosto različne, npr. *mudi se nama – we are in a hurry*, oz. imajo v slovenščini kako posebnost v povezovanju, skladnji, npr. *pri nas smo – we are* (iz povedi *Pri nas smo samo trije*). Druge so frazeološke samo v angleščini, npr. *izmišljati si to – dilly-dally, le na koga – of whom on earth*. Lahko pa so različne stalne zveze, nestavčne, npr. *glede na, biti na vrsti, prava malenkost, biti iz sebe*, in stavčne, npr. *Beseda je dala besedo*. Ker so besedila lekcij načeloma pripravljena kot pogovori, je kar nekaj tudi pragmatične frazeologije, npr. *kje neki (Heavens, no), lahko noč, na svidenje, ni za kaj (za you are welcome)*. Precej izjemoma se na spisku najde tudi ena sama beseda (gotovo ne po naključju tvorjenka) *vstran – aside*.

V skladu z vsaj načelnim ločevanjem razdelka na podlagi eno- in večbesednosti je urejen tudi Slovar na koncu učbenika (Toporišič 1969: 243–262) tako, da so večbesedni izrazi prikazani ločeno, in sicer kot samostojna večbesedna gesla ali kot besednozvezna podgesla enobesednih gesel. Načeloma je mogoče reči, da so kot samostojna gesla navedene samostalniške stalne besedne zveze različnih tipov,⁴ npr. *debel denar, dober glas, dnevna soba, dobra kapljica, dobre volje, dunajski zrezek, jedilni list*, tudi lastnoimenske (*Kamniške Alpe, Zidani most*), medtem ko so druge navedene kot podgeslo, npr. pod *dan – dan se dela, lepega dne, pri dne*; pod *imeti – imeti čas, imeti pri sebi, imeti proti, imeti pravico, imeti rad, imeti raje, imeti srečo, imeti za*.

2.1.1

Teoretično je za frazeologijo zanimivo vprašanje, ali je imel Toporišič v mislih kako razliko med *phrase* in *word group*. Ko v 13. lekciji prvič namesto *phrases* uvede *word groups* in v to rubriko uvrsti zvezo *vozna karta (ticket)*,⁵ se zdi, da hoče s tem nekaj povedati (enako v 17. lekciji za zvezo *pisalni stroj*). Tudi v 17. lekciji ima obojnost v naslovu (Phrases and Word groups) svoj smisel, saj je navedena tako pragmatična frazeološka zveza *hvala lepa* kot tudi stalne zveze terminološkega tipa *potni list, stalni naslov, visoko pritličje*. Ni pa to razlikovanje med frazemi in drugimi stalnimi besednimi zvezami izpeljano dosledno. Predvsem ni povsem jasno, kaj v 29. lekciji pomeni angleško-slovenska dvojnost Phrases – Besedne zveze ob različnih zvezah, stalnih *dunajski zrezek, jedilni list* in nestalnih *prav zares da ne* (verjetno gre le za večje slovenjenje rubrik). Glede na to, da je od 34. lekcije dalje naslov rubrike le še Besedne zveze, vanjo pa so uvrščene tako stalne kot nestalne zveze, se zdi, da Toporišič vsaj za slovenščino terminološko še ni predvideval razlike. Ko govorimo o ločevanju med tipi frazeoloških zvez, pa je omembe vredno dejstvo, da pregovori niso vključeni v to rubriko, namenil jim je posebno, 31. lekcijo.

2.1.2

Drugo vprašanje je, koliko so termini razločevalni za rabo v ciljnem jeziku. Mogoče je, da mu je razliko med *phrase* in *word group* v angleščini svetovala

⁴ Vendar ne vse, nekatere so tudi podgeselske, npr. *prava malenkost*.

⁵ V 43. lekciji je *vozni listek – (railroad) ticket* uvrščen pod *besedne zveze*.

prevajalka (Marjana Baumgarten Briški), čeprav frazeologija kot jezikoslovna veda v 50. in 60. letih – z izjemo ruskega in deloma rusističnega jezikoslovja – tudi v angleškojezičnem jezikoslovju ni bila dovolj osamosvojena, da bi razpolagala z zelo natančno terminologijo. Poleg tega je termin *phrase* v angleščini (bil tudi tedaj) rezerviran za *besedno zvezo*, kar je Toporišič zanesljivo vedel, saj je bil leta 1968 gostujoči profesor v Čikagu (in gotovo je učbenik vsaj delno pripravljaj tudi tam).⁶ Ker je druga izdaja *Zakaj ne po slovensko* leta 1992 ostala v celoti nespremenjena, tudi ne moremo primerjati, kaj je novega v tem smislu prinesel čas (v 90. letih je bila v slovenskem jezikoslovju frazeologija že precej bolj prisotna). Lahko pa primerjamo leta 1982 (torej že po temeljni Toporišičevi frazeološki objavi) izšlo verzijo *Zakaj ne po slovensko* za italijansko govoreče. Ta izdaja v resnici prinaša nekaj novosti v terminologiji. Ločuje namreč med tremi termini: kot *frasi idiomatiche* sta opredeljeni frazeološki zvezi (*mladini*) *dviga kri* in *lahko noč*, vendar tudi *pri nas smo*; tri različne zveze – *imam raje*, *poštni nabiralnik* in *razume se samo po sebi* – so poimenovane kot *espressioni idiomatiche*; dovolj enotna je skupina stalnih besednih zvez, poimenovana kot *gruppi di parole*, npr. *vozna karta*, *potni list*, *stalni naslov*. Glede na to primerjavo se zdi, da je *phrase* v prvi izdaji bliže slovenskemu izrazu *fraza*, ki se je tedaj rabil za različno široko razumljene frazeološke enote (v Pavlica 1960, enako tudi v SSKJ).

2.2 Frazeologija in njena funkcija v umetnostnem besedilu

Drugi vir frazeološkega gradiva so bila Toporišiču literarna besedila F. S. Finžgarja, ki jih je v okviru svoje doktorske disertacije tudi jezikovno natančno analiziral. V poglavju o Finžgarjevem stilu (Toporišič 1964: 209–266)⁷ so frazeološka sredstva nekajkrat uvrščena med stileme,⁸ v glavnem v okviru metafore, s čimer je izpostavljena njihova ekspresivna funkcija v besedilu. Kakih teoretičnih novosti, tudi terminoloških, v zvezi s frazeologijo v tem delu ni. Za tovrstno gradivo uporablja različne izraze, pač v skladu z raznovrstnim jezikovnim gradivom, npr. *pregovorna metafora* (prav tam: 244), *stalno reklo* (na več mestih, npr. prav tam: 253), *ustaljene gotove oblike* (prav tam: 265). Opazil pa je, kar je najpomembneje, da Finžgar nadbesedno stalnost izrablja ne le zaradi ekspresivnega učinka, ki je posledica poudarjenega konotativnega dela pomena pri (jedrnem frazeološkem) delu stalnih večbesednih izrazov, temveč tudi z namenom, da ravno to stalnost razstavi in jo tako naredi opazno. Te vrste stilni postopek imenuje *obnovitev* in ga omenja na več mestih.⁹ Prim. (prav tam: 260):

⁶ V članku (Toporišič 1973/1974: 276) poznavanje celo potrdi: »Dejansko gre tu za t. i. **fraze modernega jezikoslovja**, tj. za samostalniško (ali nominalno), pridevniško, glagolsko itd., vendar z značilnostjo frazeologema, tj. stalne besedne zveze.« [Poudarila E. K.]

⁷ Kolikor je mogoče ob hitrem pregledu reči, je natis v celoti sledil besedilu disertacije.

⁸ Deloma jih upošteva kot (stalne, bivše) metafore, deloma tudi kot »klišeje« (kliše mu je prav tako eden od stilemov, prim. njegovo opombo 0 na str. 335 (k besedilu na str. 209)).

⁹ Postopek je kasneje Korošec (1978) opazoval v publicističnih besedilih in opisal njegovo izrabo v časopisnih naslovih. Za umetnostna besedila E. Kržišnik (na več mestih, npr. Kržišnik 2006) ugotavlja, da je postal literarnoprogramsko izrabljan v času slovenske moderne na prelomu 19. v 20. stol., posebej značilen pa je za Cankarjeva besedila; rezultat tega postopka imenuje *prenovitev*.

Za stil pravljic iz *Makalonce* (...) je značilna velika zadržanost in nevsiljiva novost ali **obnovitev** posameznih stilnih sredstev. Z naslonom na pristni, bogati in slikoviti ljudski jezik je Finžgar dosegel nekako prijetno časovno razdaljo, ki takim delom prav pristoji. [...] Metafore so prav pritišane in se močno približujejo tako imenovani pravi besedi. Zelo ponazarjajo, omogočajo neposredno prvotno, na bistvo omejeno dojetje resničnosti. [...] In še primer za prepletanje stilnih sredstev: »*Kakor da bi jaz bil zanič*«, je godrnjal mojster tesar od blede **nevoščljivosti, ki jo je sam hudobar zasejal na zelnike tistih lenob, ki sami z mezincem ne mignejo, vse pridne pa zavidajo in objedajo. [Poudarila E. K.]¹⁰**

2.3

Toporišič je torej do konca 60. let imel razmeroma širok pregled nad nadbesednimi leksikalnimi jezikovnimi sredstvi in je tudi dobro poznal obnašanje tega gradiva v besedilu. Delo za učbenik slovenščine kot tujega jezika je nabor jezikovnega gradiva tipsko razširilo, delo na umetnostnem besedilu pa izpostavilo eno ključnih lastnosti jedrnega dela teh sredstev, tj. sposobnost, da se z njimi tako ali drugače, tj. s samo konotativnostjo njihovega pomena ali s prenavljanjem njihove oblikovno-pomenske celovitosti, dosega ekspresivni učinek.

3 Frazeologija kot jezikoslovna veda

S tem védenjem je v 70. letih Toporišič vstopil v spoznavanje frazeologije kot jezikoslovne vede. Poznal je Pavličev frazeološki slovar (Pavlica 1960) in njegovo zelo široko razumevanje frazeoloških enot,¹¹ saj ga v svojem temeljnem frazeološkem članku K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije (Toporišič 1973/1974) več kot le omenja.¹² Obenem je leta 1970 izšla prva knjiga SSKJ, ki je prinesla veliko frazeološkega gradiva in odločitev za določanje frazeoloških enot v t. i. ožjem smislu, kar je za slovarski pristop k frazeologiji tipično, zlasti če se snovalci koncepta splošnega slovarja načelno odločijo, kot so se v primeru SSKJ, osamosvojiti frazeološko gradivo v posebnem gnezdu. Na tem mestu puščamo ob strani samo realizacijo te odločitve v podrobnostih (o tem se je že dosti pisalo), dejstvo je, da je že iz vsega v točki 2 navedenega – ne da bi posebej opozarjali na siceršnjo polemično ali opozicijsko naravnost Toporišičevega razmišljanja in dela ali na morebitno naključnost, da je dobil v roke ravno knjigo Šanskega (1963), ki je uveljavljal pojmovanje frazeologije v širšem smislu – razvidno, da se je Toporišič moral odločiti za t. i. frazeologijo v širšem smislu, ne nazadnje je to tudi v skladu z jezikovnosistemskim pogledom na ta del jezikovnih sredstev.

O Toporišičevem temeljnem članku kot začetku slovenske moderne frazeološke vede se je že nekajkrat pisalo (pregledno v Kržišnik 2013, 2014), zlasti v zvezi

¹⁰ Iz kaj zraste na čigavem zelniku/na zelniku koga 'kaj si kdo zamisli, izmisli'.

¹¹ S tem je prav gotovo povezana tudi izbira izraza *klišé* za stalne zveze v najširšem smislu (prim. op. 8).

¹² Članek je z rahlo spremenjenim naslovom K izrazju in pojmovanjem slovenske frazeologije skoraj nespremenjen (dodana je še ena frazeološka vrsta, *frazeološki povedkovnik*) izšel v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji* (1982: 361–370), nato pa spet s prvotnim naslovom in nespremenjenim številom frazeoloških vrst v njegovih *Besedjeslovnih razpravah* (2006: 487–493).

z uveljavljanjem ponesrečenega termina *frazeologem*, za katerega avtor trdi, da je »analogen izrazu fonem«, in samozavestno predlaga, da bi *frazeologizem*, ki je še danes v rusistiki temeljno poimenovanje za frazeološko enoto, »lahko pomenil frazeološko (fazeologemsko) varianto« (Toporišič 1973/1974: 237). Da bomo Toporišiču pravični, je treba na tem mestu dodati, da sam Šanskij poleg termina *frazeologizem* rabi za poimenovanje enote tudi *frazeologičeskij oborot*, tega celo pogosteje, tako da če je Toporišič poznal v zvezi s frazeologijo samo to delo, ni mogel vedeti, kako uveljavljen je v ruskem jezikoslovju *frazeologizem*. Da njegova razgledanost po frazeološki vedi tedaj ni bila zelo široka, bi pokazala tudi besediloslovna analiza tega članka. Tukaj navedimo le en odstavek, ki kaže visoko pogostnost rabe (ne)gotovostnih členkov:

Prednost izraza frazeologem je, da ima **tako rekoč** tudi pomensko strukturo: to je pomenska večbesedna enota, različna od vseh drugih besednih enot, kot npr. *na vse kriplje*. Izraz frazeologizem **bi lahko** pomenil frazeološko (fazeologemsko) varianto; taka varianta frazeologema *na vse kriplje* je **verjetno** *na vse pretege*, **morda** tudi *na vso moč*; **verjetno** sta frazeološki varianti tudi *ne biti vreden počenega groša* in *ne biti vreden prebite pare*. Če takih primerov **ne** obravnavamo kot variante istega frazeologema, **pride seveda v poštev** razlaga s sinonimiko. [Poudarila E. K.]

3.1

Zanima nas predvsem, koliko je Toporišič sledil Šanskemu in kje je uveljavil svoj pogled na jezik in mesto frazeologije v njem.¹³ Opazujemo naslednja temeljna dejstva o frazeoloških enotah: pomenska in oblikovna klasifikacija, ločevanje glede na skladensko strukturo, določanje meje frazeološke enote.

3.1.1 Pomenska klasifikacija

Verjetno najbolj znano je dejstvo, da je Toporišič po Šanskem v celoti prevzel delitev frazeoloških enot glede na semantično zlitost, prispeval pa je slovenska poimenovanja za štiri skupine, *sestava*, *skup*, *sklop*, *zraslek*.¹⁴ Naj spomnimo: največji ugovor tej klasifikaciji je dvojno merilo, eno za ločevanje sklopov in zraslekov in drugo za ločevanje skupov in sestav: merilo za ločevanje zraslekov in sklopov je razmerje do motivacijskega izhodišča, tj. podstavne proste besedne zveze, ki je pri zraslekih nerazvidno (*iti rakom žvižgat*), pri sklopih pa posredno razvidno (*zavihati rokave*); drugo merilo je primerjava s prosto besedno zvezo, z njim se skupi kot enote z »nesvobodno vezanostjo besed«, tj. z vsaj eno frazeološko vezano komponento (npr. *kriv v kriva prisega*), ločujejo od sestav, ki so brez take komponente in s popolnoma predvidljivim pomenom (*levi prilastek*). Zato ni razumljivo, da Toporišič opis skupov konča s trditvijo: »Ta skupina frazeologemov se vendar včasih težje loči od naslednje, kjer gre za prenesen pomen celotne besedne zveze.« Zakaj, če so pa naslednja skupina

¹³ Toporišič v vseh treh izdajah svojega članka citira Šanskega samo s priimkom in v oklepaju: »(tako npr. v knjigi N. M. Šanskega, ki je v marsičem pobudna za ta članek)« (Toporišič 1973/1974: 273), brez naslova knjige in letnice njenega izida.

¹⁴ Šanskij je *sočétanie*, *edinstvo* in *sraščenie* povzel po Vinogradovu, pomensko popolnoma motivirane *sestave* pa vpeljal na novo, pač v skladu s pojmovanjem frazeologije v širšem smislu.

v njegovi razvrstitvi sklopi in je ločevalna zareza najostrejša ravno med tema dvema skupinama? Tudi Šanskij (1963: 44) na koncu skupine skupov omenja težave pri ločevanju, vendar ne od sklopov, temveč od sestav: »Čim širši je krog besed, s katerimi se lahko povezuje člen frazeološkega skupa, ki ima nesvobodno rabo, tem bliže je ta skup skupini frazeoloških sestav.«¹⁵ Toporišičevo govorjenje o slabi razločevalnosti se je pojavilo na napačni meji, in to zato, ker je zamenjal zaporedje skupin v klasifikaciji: Šanskij ima (enako kot pred njim Vinogradov) zaporedje: zraslek/sraščenje, sklop/edinstvo, skup/sočetano, sestava/vyraženje; Toporišič pa ravno obratno: sestava, skup, sklop, zraslek.

3.1.2 Strukturna delitev

Tudi pri strukturalni delitvi frazeoloških enot v stavčne in besednozvezne Toporišič sledi Šanskemu, le da jo poenostavi in dve jasno ločeni skupini tudi poimenuje kot *rečenice* in *rekla*. Poenostavitev je predvsem v tem, da ne opozarja na dve različni vrsti rečenic: eno, ki jo Šanskij imenuje komunikativna enota, tj. stavčna struktura, ki je že tudi poved – to so npr. pregovori, in drugo, ki jo imenuje nominativna enota – daje primer *kot naplakal* [maček je najokal] s pomenom 'malo'. Ta zaplet je pri Toporišiču (1973/1974: 274) razrešen z opisom: »rečenica pa ima **stavčno strukturo**, natančneje rečeno **strukturo povedi**« [poudarila E. K.] in ponazoritvijo z nedvornimi primeri samih pregovorov. Mogoče je, da se na frazeme tipa *hlače se tresejo komu*, ki ima stavčno strukturo, ni pa poved, niti ni spomnil. Tudi Šanskij (1963: 59) namreč v nobenem takem zgledu ne eksplicira zunanjega vezljivostnega določila, tudi če ga frazeološka enota ima, npr. *golova idet krugom* (manjka določilo *u kogo*).

3.1.3 Delitev besednozveznih frazeoloških enot

V tvorbeno-pretvorbni jezikoslovju 60. let so frazeološke enote eksplicitno imenovali jezikoslovni kamen spotike (Weinreich 1969), ker jih ni mogoče niti tvoriti niti pretvarjati po vzorcu. V evropskem jezikoslovju 1. polovice 20. stoletja je bilo v večjo napoto dejstvo, da te enote lebdijo nekje med leksikalno in sintaktično ravnino, zato je bil v neki fazi obseg frazeologije zožen le na besednozvezne enote, ki jih je bilo vsaj po pomenu razmeroma brez težav postaviti za ekvivalent besedi. Kljub temu je pri »besednovrstni« delitvi tudi teh enot praviloma obveljal skladenjskofunkcijski kriterij, kar kažejo poimenovanja frazeoloških vrst: *samostalniški*, *glagolski* ... *frazemi*. Tako jih razume in poimenuje tudi Šanskij (1963: 29, 30). Nasprotno se je odločil Toporišič za poimenovanja *frazološki samostalni* itn., ki so paralelna besednovrstni delitvi in jih kot taka tudi določa. Omenimo še, da število frazeoloških vrst pri Toporišiču in Šanskem ni enako: Toporišič jih ima 8, Šanskij 7, ker ne vključuje predložnih frazeoloških enot.

¹⁵ Če trditev Šanskega »prevedemo« v sodobnejši frazeološki diskurz, vidimo, da Šanskij na tem mestu govori o omejeni in neomejeni kolokabilnosti besed kot sestavin v frazeološki enoti – da mu je bil znan samo pojem, ne pa tudi poimenovanje, sklepamo iz dejstva, da navaja Mel'čukov članek O terminah »ustojčivost' « i »idiomatičnost'«, ki je v *Voprosih jazykoznanija* izšel leta 1961.

3.1.4 Meje frazeološke enote po obsegu

Pri postavljanju zgornje meje se oba ustavita pri eno- in večstavčnih povedih. Toporišič (1973/1974: 274) je pri tem tako natančen, da enoto definira takole: »Iz našega pojmovanja frazeologema izhaja, da je to zmeraj le **stalna zveza več besed**.« [Poudarila E. K.] Torej ne stalna besedna zveza, kakor trdi na strani 273, kjer ponuja slovenski terminološki ustreznik za frazeologem (»Izraz frazeologem mi torej pomeni *stalno besedno zvezo* [...]«), temveč stalna zveza več besed – seveda je tudi stavek in celo večstavčna poved »stalna zveza več besed«. S tem brez nadaljnje argumentacije upraviči vključevanje zaključenih povedi, a hkrati problematizira slovenski terminološki ustreznik. Pravzaprav gre še dlje, vključuje tudi »frazeologeme iz več povedi, npr. *Mož, jejte repo, da boste imeli ženo lepo. Mož: Če snem tudi kad in obroče, me nobena vzeti noče*«, in torej, če prav beremo zgled, tudi dialožna besedila.

Pri postavljanju spodnje meje je šel Toporišič svojo pot. Načeloma se s Šanskim ujema v misli, da frazeološka enota ni enobesedna. Toda Šanskij iz frazeologije izloča tudi t. i. fonetične besede tipa *na glas* ali *pobrisati jo*, torej zveze iz ene naglašene sestavine in klitike.¹⁶ Toporišič vključevanje predložnih zvez argumentira s krajšanjem: *na lepem < na vsem lepem*. A tudi pri tem se ne ustavi in z istim argumentom uvrsti v frazeologijo tudi *avgusta*, ker da je krajšano iz *meseца avgusta*. Tako bi po drugi poti spet prišli do enobesednih frazeoloških enot, če bi seveda zveza *meseца avgusta* imela poleg večbesednosti tudi lastnost stalnosti, ki je nima.

4

Za konec lahko ugotovimo, da Toporišičev vstop v frazeologijo res ni bil nenaden, temveč spodbujen z drugim njegovim delom v 50. in 60. letih. Potrdimo lahko tudi drugo predvidevanje, namreč, da njegova temeljna frazeološka razprava iz 1973/1974 nikakor ni »samo povzetek« knjige Šanskega. Toporišič je tudi v tem smislu sprejemal svoje odločitve – nekatere boljše, druge pravzaprav ne, a vsekakor je to besedilo pomembno, ker je frazeologijo umestilo v sodobno slovensko jezikoslovje. Kasneje se Toporišič s frazeologijo ni več dosti ukvarjal, a kolikor se je, nikoli ni spremenil pojmovanja, ki ga je predstavil v svojem prvem frazeološkem članku.

Literatura in viri

- FINK, Željka idr., 2006: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- KOROŠEČ, Tomo, 1978: Obnovitve v časopisnih naslovi. *Slavistična revija* 26/2. 147–160.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2000: Posredovanje slovničnega znanja v učbenikih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ada Vidovič Muha: *Skripta 4. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7–13.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2006: Izraba semantične potence frazemov. *Slavistična revija* 54 (posebna številka). 259–279.

¹⁶ Morda je to vzrok za ne vključevanje predložnih frazeoloških enot pri Šanskem (prim. 3.1.3).

- KRŽIŠNIK, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2014: Phraseology as a linguistic discipline in Slovenia. Vida Jesenšek, Dmitrij Dobrovol'skij (ur.): *Phraseologie und Kultur* (Zora 93). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. CD-rom in spletna verzija: <http://bos.zrc-sazu.si>
- ŠANSKIJ, Nikolaj M., 1963: *Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*. Moskva: Vysšaja škola.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1969: *Zakaj ne po slovensko. Slovene by direct method*. Ljubljana: Slovenska matica.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Zakaj ne po slovensko. Lo sloveno con il metodo sintetico*. Trst: Založništvo tržaškega tiska d. d.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1996: *Slovenski jezik in sporočanje 2*. Maribor: Obzorja.